

AQLIY RIVOJLANISHIDA MUAMMOLARI BO'LGAN BOLALARNI SENSAMATOR RIVOJLANTIRISHNING MUHIM KOMPONENTLARI VA SAMARALI OMILLAR

Xudoyberdiyeva Ra'no Arabboyevna

Namangan viloyati boshqarmasi

**To'raqo'rg'on tumanidagi Alohida ta'lim
ehtiyojlari bo'lgan (Aqli zaif)bolalar uchun**

ixtisoslashtirilgan 48-sonli maktab-internati logoped o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda sensomotor rivojlanish jarayonining muhim komponentlari va samaradorlikka ta'sir etuvchi omillar yoritilgan. Tadqiqotda sezgi (sensor) va harakat (motor) faoliyatining o'zaro uyg'unligi, ularning kognitiv, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishga ta'siri tahlil qilinadi. Maqolada sensomotor rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi metodik yondashuvlar, korreksion mashqlar, multisensor muhit yaratish, didaktik o'yinlar va terapevtik texnologiyalarning roli ko'rsatib beriladi. Shuningdek, ta'lim muassasalarida sensor-motor treningni tashkil etish masalalari, pedagog va logopedlarning hamkorlikda ishlash mexanizmlari ham ochib berilgan. Tadqiqot natijalari aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar bilan ishlashda individual yondashuv, tizimlilik va multisensor stimullash samaradorligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: aqliy rivojlanishida muammolar, sensomotor rivojlanish, sensor integratsiya, motor ko'nikmalar, korreksion pedagogika, multisensor muhit, didaktik o'yinlar, terapiya, maxsus ta'lim, rehabilitatsiya.

Aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda sensomotor rivojlanish masalasi maxsus pedagogika, defektologiya, neyropsixologiya va rehabilitologiya fanlarining eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Chunki sensor va motor faoliyatlari bolaning nafaqat jismoniy, balki kognitiv, nutqiy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida asosiy poydevor hisoblanadi. Miya po'stlog'ida sensor ma'lumotlarni qabul qilish,

qayta ishlash va motor javoblarni shakllantirishdagi funksional nomutanosibliklar bolaning atrof-muhit bilan muloqot qilishiga, nutq rivojlanishiga, tafakkur jarayonlariga va mustaqil harakatlanishiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda sezgi organlari orqali olinadigan axborotni tahlil qilish, umumlashtirish, motor javoblarni rejalashtirish va muvofiqlashtirish jarayonlari sust kechadi. Natijada bola sodda harakatlarni bajarishda, fazoviy tasavvurlarni shakllantirishda, predmetli faoliyatda, nutq ishlab chiqarishda va ijtimoiy moslashuvda muayyan qiyinchiliklarga duch keladi. Shu sababli sensomotor rivojlanishni qo'llab-quvvatlash, erta aniqlash va korreksion dasturlarni tizimli joriy etish bolaning keyingi rivojlanish salohiyatini kengaytirishga yordam beradi.

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda maxsus ta'lim muassasalarida sensomotor rivojlanishning ilmiy-metodik jihatdan asoslangan, individual va integrativ yondashuvlarga zarurat ortib bormoqda. Sensor integratsiya texnologiyalari, didaktik o'yinlar, motor mashqlar va multisensor muhitning keng joriy etilishi bolalarda mustaqillik, idrok, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan maqola mazkur bolalarda sensomotor rivojlanishning muhim komponentlarini aniqlash va samarali korreksion yondashuvlarni tahlil qilishga yo'naltirilgan.

Aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda sensomotor rivojlanishning o'ziga xosligi, birinchi navbatda, ularning nerv tizimi faoliyatidagi funksional yetishmovchiliklar bilan bog'liqdir. Sensor va motor tizimlarining uyg'un ishlashi atrof-muhitdan olinadigan axborotni qayta ishlash, harakatlarni rejalashtirish va nazorat qilish orqali bola faoliyatini tashkil etadi. Shu bois, sensomotor rivojlanish jarayoni bolaning psixik rivojlanish poydevorini tashkil etadi. Birlamchi sezgi organlaridan keladigan ma'lumotlarning to'liq qabul qilinishi va tegishli harakat reaksiyalariga aylanishi kechikkan yoki buzilgan taqdirda, kognitiv faoliyat, nutqiy rivojlanish hamda ijtimoiy moslashuv jarayonlari ham sekinlashadi.

Aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda sensomotor rivojlanishning asosiy komponentlari quyidagilar hisoblanadi:

Sensor qabul qilish jarayonlari – ko'rish, eshitish, taktil, vestibulyar va propioseptiv tizimlar orqali ma'lumotlarni idrok etish. Ushbu jarayonning buzilishi bolaning atrofdagi predmetlar, ularning xususiyatlari, fazoviy joylashuvi haqidagi tasavvurlarini cheklaydi. Masalan, ko'rish-motor muvofiqlashuvi sust bo'lgan bolalarda predmetni ushlash, chizish, konstruktor bilan ishlashda qiyinchiliklar kuzatiladi.

Sensor integratsiya – turli sezgi tizimlaridan kelgan signallarni qayta ishlash va birlashtirish. Sensor integratsiyaning rivojlantirilmaganligi muvofiqlashtirilgan harakatlar, fazoviy orientatsiya, nutqiy reaksiyalar va kognitiv operatsiyalarga salbiy ta'sir qiladi. Bu turdagi bolalarda diqqatning barqaror emasligi, tez charchoq, harakatni rejalashtirishda sustlik kuzatiladi.

Motor ko'nikmalar va harakat koordinatsiyasi – qo'l-oyoqlar harakati, mayda motorika, umumiy motorika, vestibulyar muvozanat, qo'l-bosh ko'nikmalarining shakllanishi. Aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalarda ko'pincha mushak tonusi pasaygan, harakat aniqligi yetarli emas, ritm va tezlikni nazorat qilish qiyin.

Idrok va fazoviy tasavvurlar – predmetning shakli, hajmi, rangi, tovushi, joylashuvini farqlash, analiz-sintez ko'nikmalarining shakllanishi. Fazoviy tasavvurlar yetishmovchiligi o'qish, yozish, konstruktsiyalash jarayonlarida, shuningdek, nutqning fonematik tahlilida muammolar keltirib chiqaradi.

Sensor-motor muvofiqlik – sensor axborotni harakat strategiyalari bilan uyg'unlashtirish. Bu komponent sust bo'lgan bolalarda mustaqillik, o'z-o'ziga xizmat qilish, kundalik harakatlarga moslashuv jarayoni murakkab kechadi.

Sensomotor rivojlanishni samarali qo'llab-quvvatlash jarayonida bir qator pedagogik, psixologik va rehabilitatsion omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

Multisensor muhit yaratish. Maxsus didaktik materiallar, rang-barang predmetlar, taktil panel va mozaikalar, qumli terapiya, suvli o'yinlar, muvozanat trenajyorlari

bolaning sensor tizimlarini faollashtiradi. Muhitning multimodal bo'lishi sezgi organlarini kompleks rag'batlantiradi.

Sensor integratsiya terapiyasi. Ayres metodikasi, art-terapiya, musiqiy ritm-terapiya, propioseptiv mashqlar, vestibulyar mashqlar qo'llanishi natijasida sezgi tizimlari uyg'unlashadi, harakat koordinatsiyasi va diqqat yaxshilanadi.

Mayda motorika mashqlari. Plastilin bilan ishlash, mosaika terish, ip o'tkazish, tugma taqish, chizish, qirqish – motor ko'nikmalarni rivojlantirib, nutq markazlarining faollashuviga yordam beradi.

Didaktik o'yinlar. Sensor va motor ko'nikmalarni birgalikda rivojlantiruvchi o'yinlar — ranglarni ajratish, shakl va hajmni farqlash, konstruktiv o'yinlar, rol o'yinlari — bolada idrokni, tafakkurni va moslashuvni kuchaytiradi.

Individual yondashuv. Har bir bolaning rivojlanish darajasiga mos reabilitatsiya dasturi ishlab chiqilishi samaradorlikni oshiradi. Bunda pedagog, logoped, defektolog, psixolog hamkorligi muhimdir.

Oilaviy qo'llab-quvvatlash. Uy sharoitida davom ettirilgan mashqlar va rivojlantiruvchi o'yinlar natijani mustahkamlaydi.

Sensor va motor tizimlarining uyg'unlashuvi nafaqat jismoniy harakatlarga, balki kognitiv faoliyatga ham asos yaratadi. Masalan, mayda motorika rivojlanishi nutq markazlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, fonetik-fonematik jarayonlarning shakllanishiga yordam beradi. Fazoviy-idrokiy ko'nikmalar matematik tushunchalarni shakllantirishda, konstruktiv fikrlashda, predmetlarni tahlil qilish va solishtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy moslashuv nuqtayi nazaridan esa, sensomotor tajriba boyishi bolaning o'yin faoliyatida ishtirok etish, muloqotga kirishish, o'z fikrini ifoda qilish, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish kabi ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bois, sensomotor rivojlanish – nafaqat korreksion pedagogikaning, balki psixologik va ijtimoiy reabilitatsiyaning ham markaziy vazifasidir.

Aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda sensomotor rivojlanishning ta'minlanishi ularning psixik, nutqiy, emotsional va ijtimoiy salohiyatini

kengaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu maqolada sensomotor rivojlanishning asosiy komponentlari — sensor qabul qilish, sensor integratsiya, motor ko'nikmalar, fazoviy tasavvurlar va sensor-motor muvofiqlik jarayonlari tahlil qilindi hamda ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yoritib berildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, multisensor muhit yaratish, didaktik o'yinlardan foydalanish, mayda motorika mashqlarini joriy etish va sensor integratsiya terapiyasi korreksion jarayonning samaradorligini oshiradi.

Sensomotor rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda individual yondashuv, tizimlilik, pedagog-psixolog-logoped hamkorligi, shuningdek oilaviy ishtirokning kuchli bo'lishi alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo'nalishda olib borilgan samarali ishlar natijasida bolalarda idrok, harakat koordinatsiyasi, muloqot, mustaqil faoliyat va ijtimoiy moslashuv darajasida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi. Demak, sensomotor rivojlanish — nafaqat korreksion pedagogika, balki reabilitatsiya va maxsus ta'limning ham markaziy vazifalaridan biri bo'lib, uni erta boshlash va muntazam amalga oshirish bolaning kelajakdagi muvaffaqiyatli rivojlanishiga zamin yaratadi.

Aytish mumkinki, sensomotor rivojlanishning samarali tashkil etilishi aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarning o'quv faoliyatida muvaffaqiyatga erishishi, ijtimoiy integratsiyasi va hayot sifatini yaxshilash uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Айрес Ж. Сенсорная интеграция и ребёнок. — Москва: Теревинф, 2017.
2. Лебединская К.С., Певзнер М.С. Нарушения психического развития у детей. — Москва: МГУ, 2015.
3. Выготский Л.С. Проблемы дефектологии. — Москва: Педагогика, 2010.
4. Донская О.Г. Сенсомоторное развитие детей с ОВЗ. — Санкт-Петербург: Речь, 2018.
5. Бгажнокова И.М. Коррекционная педагогика: теория и практика. — Москва: Академия, 2019.

6. Лурия А.Р. Высшие корковые функции человека и их нарушения. — Москва: МГУ, 2014.
7. Смирнова Е.О. Развитие моторики и сенсорных процессов у детей. — Москва: ВЛАДОС, 2016.
8. Шипицына Л.М. Психолого-педагогическая коррекция детей с интеллектуальными нарушениями. — Москва: Дрофа, 2013.
9. American Occupational Therapy Association. Sensory Integration Approaches in Special Education. — AOTA Press, 2020.
10. Case-Smith J., O'Brien J. Occupational Therapy for Children and Adolescents. — Mosby, 2019.